

К.В. Федчишина,
викладач кафедри державно-правових
дисциплін юридичного факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна,
здобувач кафедри трудового права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ЄДНІСТЬ І ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЯК ПРИНЦИП ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Анотація: Стаття присвячена дослідженню єдності і диференціації як принципу права соціального забезпечення. Розглядаються наукові підходи до визначення системи принципів права соціального забезпечення. Аналізуються позиції вчених щодо визначення місця єдності і диференціації в системі принципів права соціального забезпечення. Доводиться, що єдність і диференціація є самостійним принципом права соціального забезпечення.

Ключові слова: принципи права, єдність і диференціація, право соціального забезпечення.

Аннотация: Статья посвящена исследованию единства и дифференциации как принципа права социального обеспечения. Рассматриваются научные подходы к определению системы принципов права социального обеспечения. Анализируются позиции ученых относительно определения единства и дифференциации в системе принципов права социального обеспечения. Доказывается, что единство и дифференциация является самостоятельным принципом права социального обеспечения.

Ключевые слова: принципы права, единство и дифференциация, право социального обеспечения.

Summary: The article is devoted to research of unity and differentiation as a principle of the social securing law. Scientific approaches to definition of system of principles social securing law are considered. Positions of scientists concerning definition of unity and differentiation in system of principles of the right of social security are analyzed. It is proved, that the unity and differentiation is an independent principle of the social securing law.

Key words: principles of law, unity and differentiation, the right to social securing.

В умовах триваючих реформ, спрямованих на розбудову України як демократичної, правової та соціальної держави, реформування законодавства України про соціальне забезпечення необхідним є дослідження як загальнотеоретичних, так і прикладних питань правового регулювання відносин у сфері соціального забезпечення. Зокрема, важливого значення має дослідження принципів права соціального забезпечення, оскільки саме принципи, будучи керівними ідеями, визначають зміст та напрямки розвитку

будь-якої галузі права, у тому числі й права соціального забезпечення. Безпосередньо це стосується й такого важливого принципу права соціального забезпечення як єдність і диференціація.

Проблемі принципів права приділяли увагу вчені як в галузі теорії держави та права, так і галузевих наук. В теорії держави та права принципи права були предметом досліджень М.Г. Александрова, С.С. Алексєєва, А.М. Колодія, С.П. Погребняка, П.М. Рабіновича та ін. В галузевих юридичних науках, зокрема у праві соціального забезпечення, проблему принципів аналізували В.С. Андрєєв, Н.Б. Болотіна, Т.З. Гарасимів, А.М. Єгоров, Т.В. Колєсник-Омельченко, О.В. Лаврінєнко, С.М. Прилипко, О.В. Старчук, Б.І. Сташків, А.А. Ширант та ін. Водночас, не зважаючи на те, що вказані вчені зробили вагомий внесок в дослідження як загальнотеоретичних аспектів принципів права, так і принципів права соціального забезпечення, спеціальної уваги принципу єдності і диференціації у праві соціального забезпечення не приділялось, а низка проблем науково-теоретичного характеру залишаються дискусійними, що безпосередні відзначається й на правозастосуванні.

В юридичній науці немає єдиної позиції вчених стосовно визначення переліку принципів права соціального забезпечення. В.С. Андрєєв, який вважається засновником права соціального забезпечення як самостійної галузі права, одним з перших дослідив принципи цієї галузі. Як принципи права соціального забезпечення він розглядав: 1) загальність соціального забезпечення; 2) всебічність та різноманіття його видів; 3) забезпечення за рахунок державних та громадських коштів; 4) забезпечення у високих розмірах, які відповідають рівню, що забезпечує потреби громадян на певному етапі розвитку суспільства; 5) здійснення забезпечення самими працівниками через органи державного управління і громадські організації [1, с.60]. А.М. Єгоров та О.Д. Зайкін до принципів права соціального забезпечення відносять: а) поширення права соціального забезпечення на всіх громадян; б) різноманітність форм і видів соціального забезпечення; в)

здійснення соціального забезпечення за рахунок суспільства; г) єдність і диференціація у соціальному забезпеченні громадян; г) здійснення соціального забезпечення в обсязі, який задовольняє основні матеріальні та духовні потреби громадян; д) участь громадян у реалізації права на соціальне забезпечення; е) стимулювання суспільно-корисної праці інвалідів і пенсіонерів; є) охорона прав громадян у сфері соціального забезпечення [2, с.55-65].

При цьому Т.З. Гарасимів у дослідженні «Принципи права соціального забезпечення» пропонує дещо інший перелік принципів. До останніх відносяться: загальність права на соціальне забезпечення як основного права людини; визначення сфери суспільних відносин соціальними ризиками; гарантії соціального забезпечення на рівні не нижче прожиткового мінімуму в державі; переважаюча роль централізованого правового регулювання; державні гарантії на соціальне забезпечення; диференціація умов та обсягу соціального забезпечення в Україні; солідарна відповідальність суб'єктів права на соціальне забезпечення; адресність соціального забезпечення в Україні [3, с.42-43]. Г.С. Гончарова та С.М. Прилипко вважають принципами права соціального забезпечення такі: 1) загальність соціального забезпечення; 2) різноманітність видів соціального забезпечення; 3) встановлення рівня соціального забезпечення, який гарантує достатній рівень життя людини; 4) участь громадських об'єднань, які представляють інтереси громадян, в розробці, прийнятті і реалізації рішень з питань соціального забезпечення; 5) обов'язковість сплати страхувальниками страхових внесків; 6) гарантованість права застрахованих на забезпечення з соціального страхування; 7) рівність прав і можливостей та заборона дискримінації [4, с.156-161].

В свою чергу, Н.Б. Болотіна поділяла принципи права соціального забезпечення на змістовні та формальні. До змістовних відносяться: всезагальність соціального захисту; всебічність (універсальність) соціального захисту; рівність прав і можливостей та заборона дискримінації;

диференціація умов та рівня соціального захисту; наукова та економічна обґрунтованість соціальних стандартів; незменшуваність змісту та обсягу прав у сфері соціального захисту при прийнятті нових законів; державна гарантованість встановлених прав у сфері соціального забезпечення. До формальних же принципів, як зазначається, належать: збереження прав у галузі соціального забезпечення; захист законних сподівань; юридична ясність; реальність проголошених прав; судовий захист права людини на соціальне забезпечення [5, с.134].

Проведений аналіз наведених та ряду інших позицій підтверджує той факт, що визначення переліку принципів права соціального забезпечення є питанням дискусійним. Зокрема, це пояснюється не лише відмінністю концептуальних підходів, а й тими соціально-економічними умовами, в яких проводилися ті чи інші дослідження. Так, слід мати на увазі, що деякі роботи підготовлені за часів СРСР (В.С. Андрєєв, О.Д. Зайкін, А.М. Єгоров та ін.), за умов існування командно-планової, а не ринкової економіки. Крім того, слід врахувати й той факт, що наукові дискусії ускладнюються відсутністю у праві соціального забезпечення єдиного, системного кодифікованого нормативно-правового акту, який би закріпив загальні принципові положення правового регулювання відносин у сфері соціального забезпечення, хоча на необхідності його розроблення і прийняття вже неодноразово наголошувалося в науці [6, с.262; 5, с.34 та ін.]. Сьогодні правове регулювання відповідних відносин здійснюється чисельними нормативно-правовими актами, які подекуди не узгоджені між собою та суперечать один одному. За підрахунками експертів державну політику у сфері соціального захисту та соціального забезпечення України сьогодні визначають близько 30 законодавчих актів. Різноманітні пільги, соціальні виплати та соціальні послуги в Україні безпосередньо передбачені у 58 законах і більше ніж 120 підзаконних нормативно-правових актах (!) [7, с.3].

Оскільки немає єдиного підходу до визначення переліку принципів права соціального забезпечення, дискусійним залишається й питання

стосовно того чи можливо розглядати єдність і диференціацію як принцип вказаної галузі права. Деякі науковці єдність і диференціацію не визначають взагалі як принцип права соціального забезпечення (наприклад, П.Д. Пилипенко, В.Ш. Шайхатдинов та ін.). Інші ж виділяють як принцип диференціацію умов та норм забезпечення в залежності від ряду соціально-значущих ситуацій (М.Л. Захаров, Е.Г. Тучкова) або ж принцип диференціації умов та обсягу соціального забезпечення в Україні (Т.З. Гарасимів) тощо, при цьому не враховуючи єдності такого регулювання.

На мою думку, останній підхід є не зовсім обґрунтованим, адже єдність і диференціацію не можна розділяти. Вони є нерозривними та взаємозумовленими сторонами одного цілого, перебувають у діалектичній взаємодії: єдність створює умови для диференціації правового регулювання відносин у сфері соціального забезпечення, а диференціація ж у свою чергу сприяє його єдності.

У контексті питання, що розглядається, доцільно звернутись до теоретичних напрацювань та висновків досліджень з трудового права, адже принцип єдності і диференціації значною мірою обґрунтований вченими з трудового права. У науці трудового права підкреслюється, що принцип єдності і диференціації умов праці переслідує дві цілі, які, на перший погляд, виключають одна одну: з однієї сторони, встановлення єдності умов праці, з іншої – їх диференціацію. Проте, ці протиріччя зовнішні, удавані. В дійсності і одна й інша мають єдину задачу – забезпечити за допомогою правових засобів справедливу та рівноправну участь в процесі суспільного виробництва та розподілення матеріальних благ [8, с.114]. Відповідно й у праві соціального забезпечення, як галузі тісно пов'язаній з галуззю трудового права, не можна розглядати диференціацію окремо від єдності. Їх зв'язок передбачає одночасно як протиставлення, так і забезпечення єдності за рахунок диференціації і навпаки. Безпосередньо виділення саме єдності та диференціації як принципу права соціального забезпечення має суто практичне спрямування. Необґрунтована та безмежна диференціація

призводить до порушення єдності правового регулювання соціального забезпечення, нівелює інші принципи цієї галузі права (принцип соціальної справедливості та ін.).

В той же час, ряд вчених не розділяє єдність і диференціацію, а виокремлює їх як цілісний принцип права соціального забезпечення. Зокрема, А.М. Єгоров ще в 1984 році у дослідженні «Основні принципи радянського права соціального забезпечення» поміж іншими принципами цієї галузі права виокремлює і принцип єдності і диференціації у соціальному забезпеченні громадян. Що стосується аргументів, то автор підкреслює практичну реалізацію зазначеного принципу у праві соціального забезпечення, існування його де-факто [9, с.65]. В.В. Жернаков стверджує, що принцип єдності і диференціації правового регулювання добре відомий теорії соціального забезпечення. Єдність означає обов'язкове поширення однакових засад на всю сферу правового регулювання, однакову дію нормативних приписів на всі правовідносини. Диференціація ж правового регулювання, як підкреслюється, дозволяє врахувати особливості того чи іншого виду пенсійного забезпечення. При цьому диференціація не порушує принципу рівності громадян [10, с.22]. А.А. Ширант, досліджуючи принципи пенсійного забезпечення – основного інституту права соціального забезпечення, з-поміж інших принципів виділяє й такий принцип як збалансованість єдності і диференціації підстав та умов при визначенні рівня грошового забезпечення пенсіонерів. При цьому підкреслюється, що при формулюванні цього принципу, потрібно утримуватись від категоричних підходів, оскільки шкідлива як надмірна диференціація (закріплення лише диференціації умов пенсійного забезпечення), так і єдність. Особливістю реалізації галузевого принципу єдності і диференціації, який має місце в пенсійному забезпеченні, повинна стати їх збалансованість, що буде сприяти недопущенню як «зрівнялівки», так і дискримінації в пенсійному забезпеченні [11, с.106, 116].

На мою думку, єдність і диференціацію не можна розділяти, а слід розглядати як цілісний принцип права соціального забезпечення. У теорії держави та права поняття «принципи права» (від лат. *principium* – «основа», «початок» тощо) розкривається як засадничі ідеї права, які визначають зміст і спрямованість його норм та відзначаються системністю, взаємоузгодженістю, універсальністю, стабільністю, нормативною закріпленістю тощо [12, с.20-26; 13, с.40-42; 14, с.689-698 та ін.]. Проведений аналіз свідчить, що всі перераховані вище ознаки принципів права властиві й єдності і диференціації у праві соціального забезпечення. Коротко охарактеризую відповідні ознаки єдності і диференціації як принципу права соціального забезпечення.

Системність та взаємоузгодженість. Єдність у праві соціального забезпечення виражається у внутрішньому, нерозривному зв'язку всієї сукупності норм, що регулюють відносини у сфері соціального забезпечення, диференціація ж зводиться до нормативно-правового закріплення різних видів соціальних допомог, умов їх надання тощо. При цьому єдність і диференціація правового регулювання відносин з соціального забезпечення не існують ізольовано від інших принципів права соціального забезпечення. Навпаки, саме єдність проявляється в урахуванні всіх принципів права соціального забезпечення при диференціації. Кожна система складається з сукупності елементів, між якими існує закономірний зв'язок та взаємодія. Відповідно, єдність і диференціація як принцип права соціального забезпечення є елементом системи принципів цієї галузі права, який взаємодіє з іншими принципами права соціального забезпечення (іншими елементами системи). Наприклад, за допомогою принципу всезагальності соціального забезпечення, соціальної справедливості встановлюються певні межі диференціації, в чому і проявляється системність та взаємоузгодженість єдності і диференціації з іншими принципами права соціального забезпечення.

Універсальність. Єдності і диференціації соціального забезпечення як принципу права притаманна й універсальність, оскільки вони пронизують

всю систему норм права соціального забезпечення в цілому, в тому числі й норми окремих його інститутів: пенсійного забезпечення, соціальних допомог, соціальних послуг тощо. Універсальність проявляється в тому, що у кожному випадку надання соціального забезпечення, призначення чи то пенсій, чи то соціальних допог, надання соціального обслуговування тощо завжди необхідно враховувати як загальні, так і спеціальні засади соціального забезпечення.

Стабільність. Стабільність як ознака принципу права також властива єдності і диференціації у праві соціального забезпечення. Вона проявляється в їх тривалому існуванні (незмінюваності), про що свідчить аналіз джерел права соціального забезпечення в історичному ракурсі. Законодавство у сфері соціального забезпечення досить мінливе, воно постійно змінюється, особливо в умовах реформування державної системи соціального забезпечення, в той же час в нормативно-правових актах на різних етапах розвитку України містились як загальні, так і спеціальні норми, відповідне поєднання спостерігається і за сучасних умов, що є проявом стабільності досліджуваного принципу.

Нормативна закріпленість. Привертає увагу той факт, що єдність і диференціація у праві соціального забезпечення не закріплені як принцип в жодному законодавчому акті у сфері соціального забезпечення. Проте, ця обставина не дає підстав стверджувати, що вони не є принципом. Як зазначає А.М. Колодій, існує два способи вираження принципів права: 1) їх безпосередня фіксація у нормах права; 2) виведення принципів із змісту нормативно-правових актів [15, с.694]. Саме принцип єдності і диференціації соціального забезпечення можна вивести зі змісту нормативно-правових актів у сфері соціального забезпечення. Слід зазначити, що деякі вчені у галузі права соціального забезпечення наголошують саме на текстуальному закріпленні такого принципу. Зокрема, Н.Б. Болотіна вважає за необхідне закріплення на законодавчому рівні принципу єдності і диференціації, особливо визначення єдиних критеріїв і способів диференціації у сфері

соціального захисту. Пояснюється це тим, що застосовуючи поняття соціального захисту, законодавець, не будучи пов'язаний при цьому принципами загальної системи, встановлює на власний розсуд різний його зміст та обсяг для різних суб'єктів. При цьому критерії єдності і диференціації не визначені на рівні загального закону, встановлюються у кожному акті довільно, отже таке різне правове регулювання об'єктивно порушує принцип рівності прав людини і громадянина, встановлений у Конституції України і загальновизнаних міжнародних актах [5, с.36].

На підставі вище наведеного, можна дійти таких висновків. По-перше, в науці права соціального забезпечення сьогодні питання віднесення єдності і диференціації до принципів права залишається дискусійним. Одна група вчених взагалі не розглядає єдність і диференціацію як принцип права соціального забезпечення, інші ж виділяють лише одну його частину – диференціацію, при цьому не враховують єдність, треті – вважають єдність і диференціацію самостійним принципом права соціального забезпечення. По-друге, єдність і диференціацію не можна розділяти та розглядати окремо, а слід визначати як цілісний та самостійний принцип права соціального забезпечення, оскільки йому притаманні основні ознаки принципів права, вироблені загальною теорією держави та права.

Література

1. Андреев В. С. Право социального обеспечения СССР: учеб. / В. С. Андреев [2-е изд., доп. и перераб.]. – М.: Юрид. лит., 1987. – 352 с.
2. Советское право социального обеспечения / [А. Д. Зайкин, Р. И. Иванова, В. А. Тарасова и др.] / под ред. А. Д. Зайкина. – М.: Изд-во Моск. унив., 1982. – 264 с.
3. Гарасимів Т. З. Принципи права соціального забезпечення / Т. З. Гарасимів. – Дрогобич: Відродження, 2002. – 128 с.

4. Право социального обеспечения в Украине: учеб. / [Л. И. Лазор, Н. И. Иншин, С. Н. Прилипко и др.] / под общ. ред. Л. И. Лазор, С. Н. Прилипко, О.Н. Ярошенко. – Луганск: Виртуальная реальность, 2010. – 456 с.
5. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту: навч. посіб. / Н. Б. Болотіна [2-е вид., перероб. і доп.]. – К.: Знання, 2008. – 663 с.
6. Колеснік-Омельченко Т. В. Поняття, основні риси, та види принципів права соціального забезпечення / Т. В. Колеснік-Омельченко // Держава і право: de lege praeterita, instante, futura : тези міжнарод. наук.-практ. конф., (м. Миколаїв, 27-28 листоп. 2009 р.) / уклад.: І. Г. Оборотов, Р. І. Обручков. – Миколаїв: Іліон, 2009. – С. 261-262.
7. Система соціального захисту та соціального забезпечення в Україні: реальний стан та перспективи реформування. – К.: Центр громадської експертизи, 2009. – 104 с.
8. Смирнов О. В. Основные принципы советского трудового права / О. В. Смирнов. – М.: Юрид. лит-ра, 1977. – 216 с.
9. Егоров А. Н. Основные принципы советского права социального обеспечения / А. Н. Егоров. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 80 с.
10. Жернаков В. В. Диференціація пенсійного забезпечення та перспективи законодавчого регулювання соціальної політики в Україні / В. В. Жернаков // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2006. – № 4 (37). – С. 20-27.
11. Ширант А. А. Принципи пенсійного забезпечення: монографія / А. А. Ширант. – К.: ДІА, 2012. – 192 с.
12. Колодій А. М. Принципи права України: монографія / А. М. Колодій. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
13. Теория государства и права: курс лекций / [М. И. Байтин, В. В. Борисов, Ф.А. Григорьев и др.] / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Юрист, 2001. – 776 с.
14. Старчук О. В. Щодо поняття принципів права / О. В. Старчук // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 2. – С. 40-43.

15. Колодій А. М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація, місце і роль у правовій системі України / А. М. Колодій // Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. – Х.: Право, 2008. – Т. 1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – С. 689-704.